

aj názor, že naliehavo je potrebné preskúmať otázky spojené s plnením poznávacích úloh revolučných marxistických strán. V diskusii vystúpili aj ďalší súdruhovia, napr. T. E l e k.

Na záver prijala porada uznesenie, v ktorom sa :

1. konštatuje, že po prvej porade sa dosiahol určitý pokrok vo vzájomnej spolupráci redakcií filozofických časopisov a vo zvyšovaní informovanosti o filozofickej tvorbe v jednotlivých socialistických krajinách;

2. odporúča, aby sa pre ďalšie zlepšenie tejto informovanosti pri všetkých statiach uverejňovalo resumé v ruskom jazyku a v jednom zo západoeurópskych jazykov, ďalej stručné oznámenia o diskusiách a anotácie dôležitých kníh;

3. poveruje redakcia časopisu Deutsche Zeitschrift für Philosophie organizačnou prípravou medzinárodnej ročenky, ktorá by vychádzala v západoeurópskych jazykoch, a v ktorej by sa uverejňovali najvýznamnejšie články zo všetkých filozofických časopisov socialistických krajín;

4. odporúča, aby budúca porada bola r. 1964 v Bulharsku a aby mala tento program :

a) logika vedeckého výskumu,

b) dialektika vývoja socialistickej spoločnosti,

c) metodológia a metódy konkrétneho sociologického výskumu;

5. nakoniec odporúča v maximálnej miere uverejniť v jednotlivých časopisoch materiály z konferencie.

Konferencia vcelku splnila svoju úlohu. Delegáti i hostia mali možnosť vo veľmi priateľskom ovzduší si vymeniť názory na rôzne filozofické problémy, a to nielen na samotnom rokovaní, ale i pri mnohých neoficiálnych stretnutiach. Druhá porada nesporne veľmi prispela k ďalšiemu prehĺbeniu medzinárodnej spolupráce redakcií filozofických časopisov socialistických krajín a vytýčila aj požiadavky upevňovať styky a nadväzovať nové kontakty s marxistickými filozofmi všetkých krajín.

NIEKTORÉ VYBRANÉ FILOZOFICKÉ OTÁZKY VEDECKÉHO POZNANIA OBJEKTÍVNEJ SKUTOČNOSTI

IGOR HRUŠOVSKÝ

Vývin vedeckého poznania sa okrem iného vyznačuje vždy hlbším teoretickým prenikaním do podstaty skutočnosti. Podstatu predmetu alebo javu, ktorého sa chceme vedecky zmocniť, tvoria jeho základné stránky, jeho nevyhnutné zložky a jednota ich vzájomných vzťahov. Vo vedeckom poznávacom procese sa treba zameriavať nielen na postihovanie jednotlivých zákonitých vzťahov, ktoré sú pre daný predmet bytostne charakteristické, ale aj na ich syntetické súvislosti, pre jestvovanie skúmaného predmetu alebo javu nevyhnutné, a teda tiež zákonité a

podstatné. Charakter určitej významnej zložky alebo článku skúmaného predmetu alebo javu nie je určený iba imanentne, ale determinuje ho výrazne aj celá štruktúrna jednota predmetu. Pravda, platí aj naopak, že zložka, ktorá je organickou súčasťou celku, prispieva tiež vice versa k charakteristike predmetného celku. Funkcie všetkých zložiek alebo prvkov štruktúry sú teda vzájomne podmienené a ovplyvnené. Pojmom štruktúry vyjadrujeme špecifickú jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetu, jednotu jeho vnútornej diferenciacie. Pojem štruktúry je, ako vidíme, výrazom špecifickej jednoty nevyhnutných, a teda podstatných vzťahov a zákonov predmetu a nie mechanického súboru zákonov.

Napriek všetkým pokrokom a úspechom vedy, nikdy nemôžeme celkom vycerpať analýzu objektívnej skutočnosti a dôjsť k definitívne konečným prvkom. Jednotlivé vývinové etapy vedeckého poznania sa vcelku vyznačujú — ak prizeráme iba na skutočné výdobytky vedeckého poznania — teoretickým zmocňovaním sa vždy hlbších rovín skúmanej oblasti skutočnosti. To znamená, že sama podstata skutočnosti je vertikálne diferencovaná a že nemá nijaký absolútny základ v metafyzickom zmysle. Na každej rovine podstaty skutočnosti a na každom vývinovom stupni vedy pre vedecký výskum vždy ostáva ešte čosi základnejšie a hlbšie, vždy sa objavujú fundamentálnejšie štruktúrne súvislosti sveta, vždy sa budú vynorovať hlbšie a hlbšie subštruktúry alebo ultraštruktúry reality, do ktorých vývinom poznania postupne prenikáme a teoreticky i prakticky sa ich zmocňujeme. Najnovšie aj J. P. Vigier tvrdí, že podľa koncepcie úrovní alebo rovín nemožno dôjsť ku konečným prvkom a že všetky prvky, na základe ktorých vytvárame fyzikálnu teóriu na určitej rovine, zahrnujú reálne pohyby na hlbšej rovine. A vraj častice označované ako „elementárne častice“ vôbec nie sú „elementárne“ a zahrnujú hlbšie pohyby, ktoré tiež možno analyzovať.

Podstata predmetov a javov nie je teda nič pevne fixovaného a postihnúť podstatu veci znamená poznať aj jej vnútornú rozpornosť, dynamickú interakciu jej podstatných zložiek. Dialektické rozpory vyjadrujú protikladné určenia jednej a tej istej podstaty určitého predmetu alebo javu. Vnútorná protirečivosť objektívnej skutočnosti, tento zdroj vývinu a kvalitatívnych premien predmetov a javov, je práve tou najzávažnejšou stránkou každej kvalitatívne odlišnej oblasti skutočnosti. Protikladné určenia sú určeniami hybných protikladov štruktúry, a preto pri dialektickom výklade pohybu nie je korektná formulácia, že pohybujúci sa predmet v určitom okamihu tu je a zároveň tu nie je. Dynamické možno vyvodzovať iba z rozpornosti hybných momentov (kinumenoi) a nie z rozpornosti statických určení. Niet konečnej a nemennej podstaty vecí. Pojem dialektickej protirečivosti zďaleka nesmieme teda ponímať statickoštruktúrne alebo morfológicoštruktúrne, ale musíme ho zásadne interpretovať dynamickoštruktúrne.

Nijaká podstata nie je absolútne ohraničená od ešte hlbších podstat a od ostatného sveta, a nie je určovaná iba zo seba.

Kedysi som vyslovil náhľad (*Engels ako filozof*, 1946), že dynamická štruktúra, ktorou je svet, je sieťou stálych napätí s rozmanitými a kolísajúcimi intenzitami a formami. Reálna skutočnosť je teda štruktúrou predmetných súvislostí a podmieneností, plnou pohybu a dynamických tenzií, v ktorej sa jednotlivé kon-

krétné javy ustavične menia, vyvíjajú, vynorujú a zanikajú. Predmety a javy sú iba relatívne stále uzly vzájomného materiálneho pôsobenia.

Ak určitú vymedzenú oblasť môžeme charakterizovať celkom špecifickými znakmi, ktorými sa odlišuje od širšej oblasti, respektíve od svojho priameho prostredia, izolovať ju od neho nemôžeme, pretože nejakým zákonitým spôsobom s ním súvisí v celkovej superštruktúre. O priliehavú štruktúralnu a dialektickú analýzu ktoréhokoľvek predmetu alebo javu sa pokúsiť nemôžeme bez zistenia jeho externých nevyhnutných súvislostí a podmienok, bez zistenia zákonitej začlenenosti javu od sústavy širších súvislostí alebo od superštruktúry, resp. superštruktúr. Superštruktúry teda spoluurčujú aj povahu a pohyb vlastných, špecifických zákonitostí jednotlivých subordinovaných predmetných oblastí.

Niektorí filozofi delia kategórie odzrkadľujúce objektívny materiálny svet na tzv. predmetné (napr. vec, príroda, teleso, častica), odrážajúce hmotné objekty ako také, na atribútne, odrážajúce formy bytia a vlastnosti hmotných objektov (napr. priestor a čas, pohyb atď.) a na kategórie relácie, vyjadrujúce vzťahy medzi hmotnými objektmi. Okrem toho vyhlasujú predmety za prvotné vzhľadom na vlastnosti a vzťahy, pričom vlastnosti predmetov sú vraj prvotné vzhľadom na vzťahy predmetov.

Predovšetkým treba konštatovať, že takýchto priorit niet. Marxov výrok, že „vlastnosti danej veci sa nevytvárajú jej vzťahom k iným veciam, ale sa len v takom vzťahu prejavujú“ objasňujú niektorí ďalší filozofi veľmi správne tak, že vzťah veci k iným veciam je vzťahom *vonkajším*, a nie vzťahom *vôbec*. Môžem dodať, že každý predmet alebo jav (t. j. štruktúra jeho podstatných *vnútorných* súvislostí a vzťahov) sa prejavuje vo vzťahoch — relatívne vonkajších — k iným predmetom alebo javom. Môžeme sa napríklad spýtať, aké sú vzťahy medzi elektrónmi (ich vlastnou vnútornou štruktúrou) v rámci určitého atómu. Domnievam sa, že vnútorná štruktúra elektrónu má podstatný určujúci vplyv na štruktúru atómu (z hľadiska elektrónu „vonkajšiu“), takže podľa vonkajších vzťahov určitého predmetu môžeme v značnej miere usudzovať na jeho vnútornú štruktúru. Viacerí myslitelia sa nepochybné právom domnievajú, že striktné delenie kategórií na predmetné, atributívne a vzťahové je umelé a že to, čo v istých podmienkach vystupuje ako predmet, vystupuje v iných podmienkach ako vlastnosť alebo ako vzťah, napríklad gravitačná masa.

Ako vidíme, rozlišovanie vnútorných a vonkajších vzťahov nesmieme absolutizovať. Čo je v jednej súvislosti vnútorné, v druhej je vonkajšie. Avšak ak hovoríme, že sa vonkajšie vzťahy javia ako vnútorné v nejakej superštruktúre, platí to len vtedy, ak sú tieto vzťahy pre ňu nevyhnutné a zákonité, to znamená, ak by bez nich táto širšia štruktúra prestala byť tým, čím je. Pravda, tieto širšie súvislosti sa môžu meniť a dosiaľ nevyhnutný a zákonitý externý vzťah sa v dôsledku toho môže stať irelevantným a naopak. Ak sa istá zložka príslušného milieua premení, modifikuje sa primeraným spôsobom aj vzájomný vzťah ostatných zložiek, ich vzájomné tenzie. Jednako platí, že v určitej vymedzenej situácii vnútorné i vonkajšie vzťahy sú špecifické a príznačné pre daný predmet alebo jav. Pri zmene situácie menia sa aj tieto vzťahy.

Čo sa týka už spomenutého rozdelenia kategórií, vo svojej knihe *Z minulosti*

a súčasnosti filozofie (Bratislava 1961) glosoval som toto delenie poznámkou, že bez atribútnych kategórií, bez poznania foriem hmoty nemôžeme pochopiť tzv. predmetné kategórie, naproti tomu však, ak sa pri používaní atribútnych kategórií neopierame o materialistický svetonázor a neuvedomujeme si, že vývinom vedy objavujeme dosiaľ nepoznané formy bytia a vlastnosti hmotných objektov, potom nevyhnutne sklzáme na platformu pozitivizmu.

Dobré argumentuje M. S u c h ý v článku *K otázke kvality* (Slovenský filozofický časopis XIII, 1958), že nemožno tvrdiť, že existujú najprv veci so svojimi vlastnosťami a až potom vstupujú do vzájomných vzťahov a pôsobení s inými vecami a javmi; nejde tu o hocaké vzťahy a pôsobenia medzi vecami a javmi, ale o také, ktoré majú pre určité vlastnosti vecí a javov existenčný význam a sú teda pre ich existenciu nevyhnutné. Najnovšie v polemike s W. Heisenbergom vyslovil D. Bohm domnienku, že nijaký objekt nemôžeme pokladať za niečo, čo má v každom okamihu samostatnú existenciu; existuje vraj vzájomné prenikanie a prestupovanie v samých spôsoboch existencie rôznych vecí.

Už Engels sa vyslovil, že nemôžeme dôjsť ďalej než k poznaniu vzájomného pôsobenia, pretože za ním niet už čo poznávať, že poznanie foriem pohybu hmoty znamená poznať hmotu samu. Nemôže byť však pochybností, že v určitej etape vývinu poznania daný súhrn týchto poznatkov nezahrnuje celú objektívnu skutočnosť a že konkrétne náhľady o štruktúre hmoty sú historicky podmienené. S pozitivizmom sa stretávame práve vtedy, keď daný stupeň rozvoja napríklad fyziky absolutizujeme. Vývin vedy spočíva v tom, že poznanie preniká vždy hlbšie do podstaty objektívneho sveta a že postihuje vždy hlbšie zákonitosti sveta. V opak pozitivizmu marxizmus hovorí o neukončenosti poznania, o nevyčerpateľnosti hmotných vlastností, o tom, že samostatne existujúci materiálny svet je podmienkou a predmetom poznania.

Po doterajších vývodoch stáva sa stále zrejmejším, že kvalitatívna špecifikácia každého predmetu a javu je determinovaná konkrétnym charakterom vzájomných vzťahov predmetov a ich zložiek. Objektívne štrukturálne a dialektické zákonitosti a vzťahy vyjadrujú teda spôsob existencie každého materiálneho objektu.

Hmota vo svojej podstate nie je amorfná (beztvárna) a jej vnútorné a dynamické zákonitosti tvoria formu pohybu hmoty. Forma je určením obsahu, pričom treba zdôrazniť, že nie je len výrazom relatívne statickej štruktúry predmetu alebo javu, ale vyjadruje predovšetkým pohybovú a dialektickú stránku štruktúry, organizáciu konkrétnej činnosti alebo procesu. Sama štruktúra je len relatívne stála a hovoríme predovšetkým o štruktúre procesov. Zásadne platí, že forma vyjadruje spôsob existencie hmoty, že forma vyjadruje materiálny obsah, že forma je obsažná. Obsah teda nemôže existovať mimo svojej formy.

Len v gnozeologickom vzťahu primárny je reálne-objektívny predmet (jeho obsah, vyjadrený svojou materiálnou formou) a sekundárna je pojmová forma (vyjadrujúca ideový obsah).

Filozofické kategórie sú odrazom *univerzálnych* podstatných vlastností objektívnej skutočnosti. Každá filozofická kategória je adekvátne pochopiteľná len z hľadiska celku kategórií, zo stanoviska štrukturálneho usporiadania všetkých filozofických kategórií. Určenie ktorejkoľvek kategórie je podmienené zreteľom na

všetky ostatné filozofické kategórie. Relatívne úplné a diferencované pochopenie a interpretácia ktorejkoľvek kategórie vyžaduje znalosť ostatných kategórií, nehovoriac o ovládaní niektorej konkrétnej vedeckej oblasti. Bez zretela na túto ich súvzťažnosť kategórie sa ľahko zvrhávajú na pseudodialektické a metafyzické schémy.

Vo filozofii sa často stretávame aj s rozlišovaním kategórií ontologických (bytie, podstata, jav a pod.) a gnozeologických (pojem, zmyslový obraz, pravda a pod.). Napríklad kategória pravdy necharakterizuje vonkajší predmet, ale stupeň adekvátnosti odrazu predmetu v myslení ľudí, stupeň priliehavosti poznatku na skutočnosť. Iné kategórie vyslovujú opäť súvislosti medzi jednotlivými zložkami pojmovej štruktúry, napríklad kategória dedukcie. Nepochybne však ontologické a gnozeologické problémy filozofie organicky spolu súvisia. Všeobecne sa uznáva, že aj kategórie historického materializmu vo svojej najzákladnejšej oblasti tvoria súčasť kategórií marxistickej filozofie: bez nich nemôžeme plne a neskreslene pochopiť ani základné kategórie dialektického materializmu. Niektorí filozofi hovoria, že bez materialistického chápania dejín nemôžeme náležite pochopiť princípy, zákony a kategórie samotnej materialistickej dialektiky ako metódy vedeckého poznania. V tejto súvislosti treba uvážiť námiet niektorých filozofov, aby sa všetky závažné pojmy, vyskytujúce sa vo filozofii, nemajúce však univerzálny charakter, označovali termínom filozofický pojem, a to preto, aby sme ich odlišili od kategórií v najvlastnejšom filozofickom zmysle slova.

Filozofické kategórie však úzko a organicky súvisia nielen navzájom, ale aj s kategóriami jednotlivých vedeckých oblastí. V každej vedeckej oblasti, ale aj v každodennom myslení používame, i keď nevyslovene, filozofické kategórie. Avšak veľmi záleží na voľbe filozofie, na voľbe sústavy filozofických kategórií, kade sa bude uberať myslenie a veda. Ako sa rozumie, vzájomne opäť filozofické poučky a kategórie treba si osvojovať v súvislosti s aktívnou praxou a najmä s tvorivou a vedecky fundovanou praxou, ak nemáme sklznúť na pozície školo- metstva a rozličných svetonázorových skomolení.

Filozofické kategórie bezprostredne vyrastajú z vedeckých pojmov jednotlivých oblastí poznania a zároveň determinujú a usmerňujú ďalší rozvoj vied. Avšak usmerňujú ho nie vo svojej izolovanosti, ale vo svojej organickej a štrukturálnej spojitosti. Treba dodať, že kategórie sa utvárajú v dialektickom procese historického rozvoja poznania, na základe materiálno-výrobnej, spoločenskej, resp. spoločensko-triednej praxe ľudí.